

Егимбаева Сауле Кыргызбековна

И. Арабаев атындагы КМУнун чыгыш тилдери кафедрасынын башчысы, ф.и.к., доцент

Егимбаева Сауле Кыргызбековна

к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой восточный языков КГУ им. И. Арабаева

Egimbaeva Saule Kyrgyzbekovna

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Oriental Languages, KSU I. Arabaeva

МЕЗГИЛ КҮҮСҮ – Э. ИБРАЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДА

МУЗЫКА ВРЕМЕНИ - В ПОЭЗИИ Э. ИБРАЕВА

THE MUSIC OF TIME - IN THE POETRY OF E. IBRAEV

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын эл акыны Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээси Э.Ибраевдин коом көйгөйүн чагылдырган сатиралары жана публицистикалык чыгармалары анализденди.

Негизги сөздөр: чыгармачылык, сатира, лирика, коом, өнүгүү, публицистика, көркөм баалуулук.

Аннотация: В статье анализируется сатирические и публицистические произведения, народного поэта лауреата премии имени Т.Сатылганова Э. Ибраева, где автор поднимает проблемы общества.

Ключевые слова: творчество, сатира, общество, развитие, публицистика, художественные ценности.

Annotation: The article analyze the satirical work of E Ibraev, well known National poet, laureate of the T Satylganov Prize, where the author raised the problem of society.

Keywords: works, satire, society, development, publicizm, artistic values.

Коомдун күрө тамырында согуп турган учур маселесин сүрөттөө тигил же бул калемгердин жазуучулук вазийпасы. Болгону жазуучунун дүйнө таанымы, чыгарма жаратуудагы башкалардан айырмаланган өз алдынчалуулугу жана берейин деген ою кандай өңүттө, канчалык денгээлде ишке ашары башка маселе. Проза менен драматургиядан айырмаланып, поэзия өтө сезимтал жанрлардын бири. Мына ошол сезим сырларынын кереметин поэзия кылдары аркылуу күүгө салган акындардын бири - Э.Ибраев. Кыргыз поэзия дүйнөсүндө өткөн кылымдын 60-жылдары эң алгачкы “Бөбөгүм” аттуу ырлар жыйнагы таанымал болгон Э.Ибраевдин чыгармачылыгы тууралуу сөз кылуу бир караганда абдан татаал. Анткени Э.Ибраев-акын. Э.Ибраев-сатирик. Э.Ибраев-лирик. Э.Ибраев – балдар акыны. Э.Ибраев-публицист. Ар кыл тематикадагы өнөр куржуну менен улуттук поэзиябыздын кенемтесин толтуруп келген акындарыбыздын бири – Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси, Э.Ибраевдин чыгармаларынын алды жаралгандан бери кыйла жылдар өттү. Андан бери кылым жаңырды. Элүү жылда эл жаңы демекчи коомдук көз караш өзгөрдү. Бирок Э.Ибраевдин калем изинен калтырып кеткен нарктуу, салттуу ырлары өз кунун да өз сынын да жоготкон жок. Ал ырларында ар дайым

мезгил үнү менен кадам шилтеп, коом добушунун коңгуроосун кагып турат деп ишенимдүү айта алабыз.

Акындын чыгармачылыгына абай салып карасак, ырасында эле ал мезгил агымынан калышпаптыр. Болгондо да ал-эң бир татаал жанрларда жазыптыр. Чейрек кылымдан ашык “Чалкан” аттуу сатиралык журналда эмгектенген мезгил Э.Ибраевдин көкүрөк көрөңгөсүндө уюп жаткан сатира жазуу ышкысын ойготуп, калемин чыйралтып, өзү курдуу сатириктер менен үзөңгүлөш кылыптыр. Акыл кайрагынан курчуп чыккан сатираларын жаратыптыр, ал сатиралар ошол мезгилдин тарых барагында гана из калтырбастан, эмнегедир ал чыгармалардын айрымдары бүгүнкү күндүн күүсүн таасын чертип тургандай. Маселен,

Кошоматчыда болбойт уят,
Кол куушуруп,
Кожоюнуна кызмат кылат. Анын кулагы
Укчу жерде гана угат.
Укпас жерде Тумтак эле тунат.
Жаңы начальниктин дабышын,
Жарым чакырым жерден туят.
Эскиси жанында турса да,
Көрмөксөн болуп турат. (“Кошоматчы”)

Же:

Булгайт таза заманды,
Булгайт таза адамды.
Ошондуктан ар качан
Чымын болуп кончудан,
Чиркей болуп сорчудан,

Арылта жүр аранды. (“Арылта жүр”) [Э.Ибраев “Ичиң күйсө...”Ф., Кыргызстан, 1970]

Бул саптарда айтылган жетекчисине ийилип салам берген кошоматчылар, таза коомду булгаган “чымын” менен “чиркейлер” аз эмес.

Акындын калемдеши Кеңеш Жусупов Э.Ибраевдин “Чалканда иштеген” мезгилин эскерип буларга токтолот: - Эсенгул журналга келгенде жалтанбай, таасын жазылган фельетондору абдан кызыктуу болду. Совет доорунда “Чалканга” чыккан материалдар бюролордо каралып, сынга алынып, бөтөнчө маани берилчү. Ошого Эсенгул өмүрүнүн көп учурун арнады. Сатиралары өтө курч, турмуштагы терс көрүнүштөрдү чалкан менен чаккандай көрсөтчү.

Э.Ибраев өзү “Чалкан” журналында иштеген мезгил анын чыгармачылыгындагы урунттуу учурлар болгонун белгилейт: “Союз кезинде коомду тазарта турган “Чалкан” деген журнал бар эле. Ошондо чейрек кылымдан ашуун иштеп, аздыр көптүр коомго пайда келтирдим го деп ойлойм. Анткени “Чалкан” журналына чыккан фельетон материалдарга партиялык бийлик аябай көңүл бурчу, чара колдончу. Ошондо менин жазган чыгармаларыман тарбия алган, фельетондорумду, сатираларымды окуп түзөлгөн адамдарды көрүп, угуп алып “бул өмүрдө бекер жашабаптырмын” деп койдум.” (Э.Ибраев өздүк күндөлүгүндөгү эскерүүсү, 2003-ж) Ырасында эле сатиралык ырларында кызмат абалынан пайдаланып, өз керт башынын кызыкчылыгын гана көздөгөн мансапкор, жегичтерди “Шоорук”, “Ошент” ал эми элди алдаган калпычылардын жүзүн “Калпычы” директорунун атасы өлсө өз атасы өлгөнсүп, көз жашын төккөн кошоматчыны “Суусун жуткурду” чыгаралары аркылуу куйкум сөз менен куйкалаган. “Мурундун сөзү”, “Демилгечи түлкү”, “Кене менен боз борук”, “Тиш

менен бүйлө”, “Арпа менен чырмаок”, “Үпүп башкарма”, “Коңуз менен кумурска”, “Ала кой менен кара кой”, “Көрүүдөн калган көз”, “Ооз менен калемпир” сатираларында аллегориялык ыкманы ыктуу пайдалануу менен коомдогу терс көнүнүштү башкалардан айырмаланган сарказм, кер какшыкты аралаштырып куйкум сөз менен чаккан. “Чалкан” журналы аркылуу Э.Ибраев коом көйгөйүн куйкум сөздүү сатира саптары менен ашкерелеген. Мезгил үнүн ошол учурдун кайрыктары менен ырга салгандыгын академик А.Акматалиев:–“Кыргыз сатирасынын салтын, Ж. Турусбековдун, Р. Шүкүрбековдун жана М. Алыбаевдин көчүн улантып кыргыз адабиятына чоң салым кошкон. Акындын публицистикалык чыгармалары кыргыз элин, жаштарды ата-журтун, эли-жерин, сүйүүгө тарбиялады”,–дейт.

Учурда акын чыгармалары менен экинчи өмүрүн сүрүп жатат.

Бул жашоодо чындык бар да төгүн бар,

Жанган от бар жана өчкөн көмүр бар.

“Өлдү бүттү” дегендерге кошулбайм,

Өлүп бирок жашай берчү өмүр бар.(“Кошулбайм”) [“Эсенгулдун ырлары”, Б., “Шам”,1998]

Өзү ырга салгандай, түбөлүктүүлүккө өзү сапар алып артында калтырган көркөм мурастары кыргыз адабиятынан өз ордун тапты.

Акын өзүнүн саптарын түбөлүктүү деп даназа кылган эмес. Анын түбөлүктүүлүгүн жана мезгил илгерилеген сайын, анын чыгармаларындагы ойлордун тереңдиги байкалып жатат десек жаңылышпайбыз. Кеменгер акын көзү тирүүсүндө эле ырларынын түбөлүктүүлүгүнө умтулуп, мейли сатира жазсын, же лирика жазсын ал ар бир чыгармасына астейдил мамиле кылып, ар бир сөзүнө абай салган экен.

“Жашоо бизге берилбеген түбөлүк,

Өзүм деле баратамын түтөнүп.

Антсе дагы бир каниет кылганым-

Калгандарга калчу ырым түбөлүк.” (“Антсе дагы”) [Эсенгулдун ырлары Б., “Шам”,1998]

-дегендей акындын көзү өтсө да чыгармалары түбөлүктүүлүктүн күүсүн чертип улам бир жаңы окурман барактап окуган сайын улам жаңы бүрүн ачып жаңырып турат. Көп кырдуу өнөр ээсинин чыгармачылык дүйнөсүн кайсы тарабынан карасак да жарашат. Э.Ибраевдин лирикалык чыгармалары өзүнчө эле бир чоң сепил. Бир караганда ал башка акындар өндүү эле демейдеги граждандык, пейзаждык, сүйүү темасында жазган. Бирок акын жөнөкөй эле демейдеги, башкаларга да таандык болгон темадан өз алдынчалуулукту жарата алды.

160 тан ашык ырларына обондор жаралып, эл оозунда ырдалып жүрөт. Сатираларынын жарык көргөнүнө жарым кылымдан ашык убакыт өтсө да, күнү бүгүнкүдөй актуалдуулукка ээ. “Кыргыздын көп обончу– композиторлору Эсенгул байкебиздин сөзүнө мыкты обондорду жаратыптыр. Албетте Эсенгул байкенин ырлары эч качан өлбөйт. Элибизге калтырган мурасы эл ичинде экинчи өмүрүн жашай берет. Акындын түбөлүктүүлүгү ушул деп ойлойм.” [“Ниязбек Шаршеев – Э.Ибраевди эскерүү”] Бала тилин таап алардын бала дүйнөсүнө сүнгүп кире турган ырларды жазууга да ар бир эле акын батыл кирише калбайт. Э.Ибраев балдар үчүн да бир катар чыгармаларды жазган.

Жөнөкөй элпек тил менен алардын ой сезимин ойготуп, жаш өзгөчөлүгүнө туура келгендей чыгармалар балдар үчүн жазылган ырлардын катарын толуктап турат.

Жазган чыгарманын санына эмес сапатына айрыкча көңүл буруп, сөздүн гүлүн терип, акыл каймагын калпып жараткан куржун толо ыр берметтери менен өзү айткандай ар бир окурманынын каалгасын каккылап эшигинен кирип төрүнө өтүп жүрөктөн түнөк тапкан ырлары күнү бүгүнкүдөй жашап келе жатат.

Элибиз эгемендүүлүккө ээ болгон учур бир эсе сүйүнүчтүү болгону менен маданият жааты бир топ башаламан кыйын кырдаалга туш келди. Экономикалык кризис менен катар маданиятта руханий кризистин учуру болду. Рух дөөлөттөрүнүн баасы төмөндөп материалдык баалуулук эң алдыңкы маселеге айланды. Кыргыз поэзиясында кыргыз тагдырынын абалынын таасиринде жазылган ырлардын тенденциясы пайда болду.

М.Мамазаированын “Тур улуу журт” поэмасы 21-кылым босогосун аттаган учурду чагылдырган ыр түрмөктөрүнөн турат. Өткөөл учурда улуттук адабиятыбыздын проза жанры эмес поэзия жанрында кандайдыр бир жаңыча өңүттөгү чыгармалар пайда болгонун байкоого болот.

Ошол учурдун мезгил тоскоолдугуна туруштук берип, акындык дарамет күч менен коомдун жүзүн өзүнө каратып калем кармаган акын жазуучулар мезгил ыргагындагы турмуш татаалдыгын реалисттик мүнөздө ырга салышты. Прозада А.Шаршен кызы кеңири таанымал болсо поэзияда Ш.Дүйшеев “Улутум кыргыз, урааным Манас!” ошондой эле токсонунчу ылдардын кыйынчылыктарынын көркөм картинасын сүрөттөгөн “Кайдыгерлик”, “Агындылар”, “Эсиңе кел”, “Эне тилин унуткандар” А.Өмүрканов, Э.Ибраев, ж.б. акындар коом көйгөйүн поэзиянын саптары менен ооздон чыгып жүрөккө жеткирген саптар аркылуу тартуулоонун аракетин көргөнүн баамдоого болот.

Өткөөл мезгилдин адабиятына саресеп салып иликтеген адабиятчы К.Абакиров: “Өткөн кылымдын 90-жылдарынан башында адамзат тарыхында сейрек кездешкен жана бүтүндөй бир континенттер гана эмес, жер шарындагы эсепсиз тилдүү элдердин жашоо тирлигине тикелей да кыйыр да таасир эткен окуя болуп өттү. Ал дегеле кебелбестей көрүнгөн СССР аттуу дүйнөдөгү зор мамлекеттин, аны менен кошо бүтүндөй социалисттик системанын кыйрашы болду” [К.Абакиров “Жаңы кылымдагы кыргыз адабияты”, //“Жаңы Ала-Тоо”, №3(35), март, 2012, 215-б.] дагы бир макаласында “XXI кылымдын алгачкы он жылдыгы улуттук адабият үчүн орду толгус жоготуулардын учуру болду. А.Жакыпбеков, М.Гапаровдорго куйрук улаш А.Стамов, Э.Ибраев, Б.Сарногоев, Ж.Садыков, Ч.Айтматов, Т.Касымбеков, сындуу аскар тоодой акын жазуучулар, К.Асаналиев, С.Жигитов, К.Артыкбаев, өңдүү залкар сынчы адабият тарыхчылары дүйнө салышты. Алар өзүлөрү менен кошо кыргыз адабиятынын өзгөчө бир даңазалуу учурун, өзүнчө бир гүлдөгөн доорун, кошо ала кетишкендей болду” [К.Абакиров “Жаңы кылымдагы кыргыз адабияты”, //“Жаңы Ала-Тоо”, №3(35), март, 2012, 219-б.]

Эгемендүүлүктү алгандан кийинки учурда Э.Ибраевдин чыгармалары идеялык-тематикалык жактан жаңы тепкичке көтөрүлдү десек болот. “Насыят” аттуу ырлар жыйнагында “Ойлон кыргыз аттуу” публицистикалык поэмасында жаштардан социалдык-нравалык идеологиялык татаал маселелерге олуттуу көңүл буруусуна дегеле кыргыз жарандарынын атуулдук демин ойготуп, урууну ойлобостон улутту ойлоого, келечекке түз жол салып арымын кенен таштап активдүү турмуш позициясына үн кошот, чакырык таштайт. “Ар дайым Эсенгул акындын ыр дүйнөсүнө жолукканда какыр чөлдө чаңкап турганда таза, мөлтүр, туптунук булакка жолуккандай, руханий дүйнөмдүн суусунун кандырууга далбас уруп, ыр китебиндеги поэтикалык саптарды ач көздүк менен ууртумдан куюлтуп, төгүп-чачып, аптыгып “жутам” деп жазат белгилүү адабиятчы Л. Үкүбаева.

[**Заирбек Бактыбаев, «Назар» («Кыргыз гезиттер айылы»), 16.03.2007-ж.**] Ал эми жазуучу, окумуштуу Бейшебай Усубалиев акын Э. Ибраевдин "Насыят" китеби анын поэзиясындагы жаңы бийиктик, кыргыз поэзиясындагы жаңы барак" деп белгилейт. "Бакытка жетем десең аттуу" публицистикалык поэмасында замандан кейиштүү көрүнүштөрүнө кейип кепчип, муундан-муунга өтүп келе жаткан салт санаа нарк-насилдерибиздин жоголуп бара жаткандыгына кеңири токтолот. Э.Ибраевдин публицистикалык поэмалары ынанымдуулугу турмуш чындыгына төп келгендиги менен окурмандарды өзүнө тартып алардын ой-дүйнөсүнө өзгөчө эстетикалык асыл нарк тартулап улуттук рух казынабызды байытууга үлүш кошкон чыгармалардын катарын толуктагандыгы менен баалуу. Жалпылап айтканда, жан дүйнө жаңырыгы аттуу поэмалары коомдун көйгөйүн курч коюп биз кайда бара жатабыз терең философиялык көз карашта поэтикалык бийик чеберчилик менен ачып берет.

Дегеле акындын "Улут болсом тилим менен улутмун" деген публицистикалык поэмасы бул кыргыз тилин даңазалаган чыгарма десек да жарашат. С.Станалиевдин сөзү менен айтканда, "Бул поэма кыргыз элинин эне тили жөнүндөгү гимни катары, ар бир кыргыз кайра-кайра кайталап, айтып, өзүнүн ким экендигин, тили кайсы тил экенин эсинен чыгарбай жүрүш керектигин эскерткен манифест иретинде жашап калды." [С.Станалиев "Өлбөстүктү жараткан өмүр"// "Кыргыз Туусу", 2018-ж., 16-март, №20(24217)]

Ал ырас, анткени акын ички сырын жөн гана ыр саптарына тизмектеп койбостон, төгүлүп ташып айтайын деген ички бугун сыртка чыгарат. Поэмада демейдеги эле көйгөйлүү маселе, кадимки эле сөздөр менен куралган ойлор. Мына ушунун баарысы акындын жан дүйнөсүнөн оргуп чыкан өзүнө гана таандык кайталангыс саптар көркөм поэтикалык өзүнчө бир ансамбль болуп бир бүтүн ыр чынжырына айланган. Акын ырын тек гана кресло сүйгөн жетекчиге же болбосо, таңды кечке талаада өз арабасын чеккен карапайым бир адамга арнабастан, "Бектерге" да "Бечарага" да "Бөтөнгө" да "Бөлөккө" да "Көз каманга", "Көбөшкө", бирдей чакырык менен "УККУЛА" деген ураан жамынат.

Акындын көзү тирүү кезинде бир ууч кыргыздын эртеңин көрө билгендиги, кара курсактын айынан колунан келгени да келбегени да кез келе калган иш менен алектенип ар ким жеке керт башынын кызыкчылыгын гана камын көрүп, билгени да билбегени да саясатчы болуп, "Билерманы бээ де десе, Беркилери төө деп турган," же болбосо: "Түндүк, түштүк болуп алган, Түркөйлөрү толуп алгандарга" кайрылып, ушунун арты жакшылыкка барбай турганын эске салып, "Бөлүнгөндү бөрү жээрин билип кыргыз, Ынтымакка бирик, кыргыз",- деген ураан таштаган.

Кеменгер акындын саптары ошол үчүн күн сайын күч алып окуган сайын оргуштаган атуулдук ойлор ар намысты ойготуп, кур көкүрөк кагып "Мен кыргыздын баласы", - деп эне тилин билбей туруп, эне тилге күйбөй туруп, эл журтун сүйөмүн деш чекилик" экендигин эсибизден чыгарбай, эртеңки келечек үчүн жолду кенен чаап, ар бирибиз өз тилибиздин кадырына жетип, каада-салт нарк-насилибизди сактай билип, "бир Ата-Журт бир Асаба, бир Ажонун жетегине баш ийип атадан калган улуу көчтүн жолун улашыбыз керек деген Э.Ибраевдин саптары учурдагы күн тартибиндеги маселе экендигинде талаш жок.

Рецензент: филол.и.д. Кадырманбетова А.К.